

problematiska: vad gör de där? Myrdals försiktiga men nyfikna tolkningar visar att de rymmer en dold logik.

Sist och slutligen kan man återvända till frågan om medietvecklingen och *state of the art* inom den bokhistoriska forskningen. *Kodex* utges alltså i Mediehistoriskt arkiv men det i dag helt centrala analytiska begreppet *medium* nämns ändå bara två gånger på 600 sidor: ena gången handlar det om papyrus, andra gången om latinet. Man behöver inte vara medieteoretiker för att finna detta anmärkningsvärt. Att volymen i stället positioneras med det analytiskt långt vidare begreppet 'skriftkultur' speglar det svenska forskningsläget men vittnar i mina ögon om en onödig försiktighet. Utan att förta betydelsen av *Kodex* och hela den satsning som den ingår i, så kunde man önska att författarna i följande volymer i högre grad vågar gå i analytisk närkamp med den materialitet som är bokhistoriens.

Thomas Götselius

Isabelle Ståhl, *Psykets laboratorium. Skildringar av drogexperiment i Weimarrepubliken*, Malmö: Ellerströms, 2023, 296 s. (diss. Stockholm)

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24808>

"Poeten gör sig till *visionär* genom en lång, gränslös och systematisk *förvirring av alla sinnen*" lyder ett välkänt citat ur Rimbauds så kallade "skådarbrev" till Paul Demeny från 1871 (*Samlade skrifter*, övers. Elias Wraak, Malmö: Alastor Press, 2013, s. 205). I en mer prosaisk form hade Rimbauds beskrivning av den poetiska processen kunnat stå som programförklaring för de drogexperiment som Isabelle Ståhl undersöker i sin doktorsavhandling *Psykets laboratorium. Skildringar av drogexperiment i Weimarrepubliken*. En metodisk upplösning av den givna erfarenhetens gränser är just vad avhandlingens fyra huvudpersoner – läkarna Kurt Beringer, Fritz Fränkel och Ernst Joël samt filosofen Walter Benjamin – ägnar sig åt när de i mellankrigstidens Tyskland använder rusmedel för att komma åt det mänskliga psykets djupskikt. Men till skillnad från Rimbauds poetologiska utsaga är experimenten också del av en vetenskaplig

praktik med krav på objektivitet, reproducerbarhet och kommunicerbarhet. Ett flertal paradoxer uppstår. Hur kan man isolera ett objekt som undandrar sig all direktkontakt? Hur kan man befinna sig i den gränslösa rusupplevelsen och samtidigt nyktert observera den? Och hur kan man göra vetenskap av det som ligger bortom språket?

I avhandlingen följer Ståhl dessa motsättningar genom de fyra männens drogexperiment mot bakgrund av dåtidens vetenskapliga teorier om och konstnärliga uttolkningar av människans inre. Studiens tematiska nyckelord, psyket, är ett samlingsbegrepp som ska ringa in i det kunskapsobjekt som enligt Ståhl utkristalliseras runt sekelskiftet genom experimentalpsykologins, den biologiska psykiatrins, fenomenologins och psykoanalysens försök att kartlägga de mekanismer som styr människans inre. Det övergripande syftet med avhandlingen är att studera hur drogexperimenten tog form ur interaktionen mellan dessa olika vetenskapliga fält *och* den litterära traditionen. För Ståhl grundar sig nämligen experimentens motstridighet i deras dubbla natur. De hade ”vetenskaplig karaktär, men de var också litterära självexperiment” (s. 15).

Det teoretiska ramverk och den metod som Ståhl använder sig av för att undersöka experimenten behandlas i ett inledande kapitel som är föredömligt kort och koncist. Avhandlingens primära material är de texter som skrevs under eller i direkt anslutning till drogexperimenten för att beskriva rusupplevelsen. Men Ståhl är även intresserad av experimentens konkreta genomförande och materiella villkor. Tre begrepp formuleras som ska möjliggöra en analys av detta problemkomplex: estetisk försöksanordning, iscensättande och språkliggörande. Den estetiska försöksanordningen, avhandlingens teoretiska huvudbegrepp, ringar in det faktum att varje experiment är en konstruerad form, där de olika beståndsdelarna – materiella villkor, diskurser, konkret genomförande – på olika sätt påverkar varandra. *Versuchsordnung* används av deltagarna själva för att beskriva experimentens ramar och återkommande inslag. Med tillägget ’estetisk’ vill Ståhl komma åt den meningsproduktion som över-skrider deltagarnas avgivna syften med experimenten. Utifrån Joseph Vogels teori om ett vetandets poetologi menar Ståhl att drogexperimenten har en performativ sida: det skapas någonting i experimentet som inte är en teoretiserad del av experimentets förutsättningar.

Detta icke-teoretiserade mervärde uppkommer vid iscensättandet, det genomförande av experimentet som för Ståhl omfattar både tid, plats, drog, instrument och deltagare samt den del av experimentet som genererar texterna: språkliggörandet. Det är utifrån detta sistnämnda begrepp som avhandlingens huvudtes formuleras. För att sätta ord på de svårgreppbara upplevelser som drogruset genererar faller försöksdeltagarna tillbaka på troper och tankefigurer hämtade ur konsten och litteraturen. Rustexterna konstrueras genom ett ständigt citerande av traditionen, vad Ståhl kallar för återbruk.

I det första av tre analyskapitel, ”Drogförsöken i Heidelberg 1920–1927”, analyseras de drogexperiment som neurologen och psykiatrikern Kurt Beringer utförde på frivilliga ur den bildade medelklassen. Tanken med experimenten var att försätta friska personer i ett psykotiskt tillstånd för att utifrån självskildringar få kunskap om delar av psyket som annars bara ”psykiskt sjuka” (s. 40; Ståhl citerar Beringer) har tillgång till. Ståhl placerar Beringer i skärningspunkten mellan experimentalpsykologin och den fenomenologiska skola som Karl Jaspers grundlade i Heidelberg 1910. Beringer ville genom sina experiment kartlägga rusupplevelsen vid ögonblicket den äger rum med samma vetenskapliga objektivitet som den med vilken man kan observera fysiska fenomen. I Ståhls analys av rustexterna blir emellertid svårigheterna med en sådan ansats tydliga. Å ena sidan reproducerar försökspersonerna de primitivistiska idéer och bilder för vilka de exponerats innan och under experimenten. Å andra sidan aktualiserar deras självskildringar en litterär repertoar med idéer hämtade från teatern, 1700-talslitteraturen, modernismen och den nietscheanska filosofin, idéer som både används för att framhäva experimentens artificialitet och för att formulera drogruset som en meningsfull erfarenhet. I inget av fallen förekommer det psyke Beringer ville studera i isolerat tillstånd; deltagarnas självskildringar visar snarare att ett sådant tillstånd inte existerar.

Det andra analyskapitlet är ägnat läkarna Fritz Fränkel och Ernst Joëls försök att möjliggöra en empatisk förståelse av psykiskt sjuka och krigsskadade genom bruket av psykoaktiva substanser. Även här föreligger en grundläggande motsättning mellan viljan att fånga rusets spontana framträdande och experimentens konstruerade situation. Men Ståhl visar också att Fränkels och Joëls försök skiljer sig från

Beringers på flera viktiga punkter. De tog själva drogerna tillsammans med andra frivilliga försökspersoner – den empatiska förståelsen antogs kräva ett förstapersonsperspektiv. Vidare blir det litterära återbruket här explicit: i Fränkels och Joëls diskussioner kring experimenten ses litteraturen som en källa att inspireras av. I rustexterna tillmäts därför även språket en central funktion. Man intresserar sig för hur det som annars är blotta metaforer under ruset skapar en värld, hur språket går från att beteckna en verklighet till att magiskt frambesvärja den. Slutligen genomgår drogruset och dess likhet med psykosen enligt Ståhl en ”resignifiering”. Vad som för Beringer var strikt patologiskt ses nu bära på en positiv, emancipatorisk potential som kan öppna upp för nya sätt att relatera till andra och omvärlden.

Avhandlingens sista analyskapitel utforskar den mest namnkunnige av Fränkels och Joëls försökspersoner, Walter Benjamin. Likt föregående kapitel ligger fokus vid försöksanordningen, iscensättandet och återbruket, men analysen av Benjamins experiment genomförs inte längre utifrån en fundamental men oreflekterad motsättning. I stället fokuserar Ståhl på det hon kallar för *Mitschreiben*, medskrivande. Begreppet beskriver tre aspekter som Ståhl menar är grundläggande för Benjamins drogexperiment: 1) en kollektiv skrivpraktik där deltagarna byter av varandra som protokollförare under försöken; 2) ett medvetet bruk av montage och citat för att sätta idén om upphovsmannaskap ur spel; 3) ett skrivande ”genom traditionen” (s. 134) som betonar att språket inte uppstår med subjektet utan alltid kommer utifrån. Enligt Ståhl ligger den främsta skillnaden mellan Benjamin och de drogexperiment som föregår honom i att han i högre grad är medveten om subjektets historiska och språkets kollektiva dimensioner. Därför kan han aktivt omsätta drogexperimentens gränsöverskridande potential för att destabilisera idéer om vad som är inre och yttre, subjekt och objekt, det egna och det andra.

Analysens styrka ligger i Ståhls förmåga att hantera en imponerande mängd idéer och diskurser – långt fler än de jag har kunnat redovisa i min sammanfattning – från både vetenskapliga och konstnärliga fält för att på ett metodiskt sätt belysa drogexperimentens tillkomst och praktik. Särskilt väl fungerar de delar av analysen som rör försöksanordningens övergripande struktur respektive genomförandet av experimenten. Tack vare att materialet är förhållandevis väl av-

gränsat i tid och rum kan Ståhl få fram nyanserna i hur exempelvis en central idéströmning som primitivismen både förbinder och särskiljer Beringer, Fränkel och Joël, eller när Freud egentligen började spela roll för experimenten (med Benjamin). Det som främst saknas på det digra diskursbordet är en historisk förankring av begreppen *Erlebnis* (upplevelse) och *Erfahrung* (erfarenhet). Detta begreppspar som den tyska livsfilosofin med Dilthey i spetsen gjorde till en teoretisk grundsten förekommer överallt i materialet och förefaller vara centralt för experimentens natur. När Beringer säger sig vilja fånga den ”levande upplevelsen” (s. 59) är det – för att tala med Ståhl – ett återbruk av livsfilosofins huvudbegrepp, men även Fränkels, Joëls och Benjamins försök att bedriva teoretisk verksamhet under drogruset för att på så vis generera kunskap direkt ur upplevelsens bultande hjärta går att förstå mot denna bakgrund.

Till avhandlingens mer problematiska sidor hör behandlingen av de textpassager som anförs som exempel på återbruk. Även om Ståhl också här gör många intressanta iakttagelser får man stundom känslan av att läsa en mer eller mindre godtycklig referenslista där materialet bara tillåts att tala när det går att hänföra till en tradition eller ett citat som Ståhl råkar ha parat, och att mindre möda läggs på att försöka förstå materialet utifrån dess egna villkor. Jakten på återbruk har en tendens att stänga ner materialet i stället för att öppna upp det, som när Ståhl läser Benjamins formulering ”quod in imaginibus, est in lingua” (s. 158; det som finns i bilder finns i språket) som en aktualisering av Horatius’ *ut pictura poesis*: dikter är som tavlor. Det finns en uppenbar likhet mellan Horatius’ sats och Benjamins formulering – båda definierar en relation mellan språk och bild – men skillnaden förefaller vara långt viktigare. Medan det för Horatius handlar om en jämförelse mellan två konstformer gör Benjamin ett ontologiskt påstående om världens beskaffenhet: att bild och språk, eidos och logos ytterst hänger samman. Är inte detta en nyckel till Benjamins hela förståelse av drogexperimenten? I en annan passage som Ståhl tar upp som ett exempel på hur Benjamin talar genom traditionen beskriver Benjamin en ”satanisk fas” där hans leende fick ”sataniska drag” (s. 154). Ståhl tycker sig här se ett ”omarbetat citat av Baudelaires beskrivning av det ’sataniska skrattet’” (s. 154) och ger läsaren en kort utläggning om hur Baudelaires begrepp ska förstås.

Men förutom att Baudelaire inte talar om ett sataniskt skratt (eller leende) utan definierar allt skratt som i grunden sataniskt – ”le rire est satanique” (min kursivering; Charles Baudelaire, *Oeuvres complètes*, bd. 2, Paris: Gallimard, 1999, 532) – har det sataniska i det aktuella drogprotokollet föga att göra med det våldsamma kroppsliga utbrott och den begränsade mänsklighet som Ståhl menar definierar skrattet hos Baudelaire. Benjamin talar i samma mening i stället om ett ”sataniskt vetande”, en ”satanisk tillräcklighet” och en ”satanisk ro” och särskiljer dem samtidigt från en ”satanisk, destruktiv verksamhet” (min översättning; Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, bd. 6, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1991, 560). Det går fortfarande att hävda att Ståhl har hittat ett exempel på det som är kapitelavsnittets övergripande tema, dekadenslitteraturen, men för sådana paralleller hade en kvantitativ motivuppräknings varit fullt tillräcklig.

De tre analyskapitlen gör inte anspråk på att skildra en regelrätt utvecklingsprocess, men som framgår av kapitelsammanfattningen presenterar avhandlingen en idé om en tilltagande självreflexiv insikt i de villkor som på samma gång möjliggör och begränsar experimenten. Detta återspeglas även implicit i den retoriska utformningen av materialet. Det som hos Beringer, Fränkel och Joël var en ”sammanblandning” (s. 106) av olika diskurser och ouplösta paradoxer beskrivs som ”sammanflätningar” (s. 166) hos Benjamin. Med Benjamin tycks vi ha nått slutet av drogexperimentens förvirrade fenomenologi.

Ett sådant narrativ är inte helt utan problem. I en avhandling som teoretiskt vill ifrågasätta det autonoma subjektet uppstår visst gnissel när Benjamin indirekt behandlas som ett sådant. Än mer problematiskt blir det när detta formuleras i termer som kommer nära en cirkelslutning mellan Benjamins praktik och avhandlingens teori. Det går förvisso att argumentera för att Benjamin utifrån hans övriga texter i högre grad borde vara medveten om de teoretiska problem som avhandlingen intresserar sig för. För Ståhl är det exempelvis avgörande att han i sina vetenskapliga arbeten har ett ”citerande angreppssätt” (s. 131) och en teoretisk förståelse för hur subjektet konstitueras genom ”andras språk” (s. 144), vilket gör att återbruken med viss plausibilitet kan sägas ske på ”en annan nivå än hos Beringer, Fränkel och Joël” (s. 133). Men att medskrivandet skulle ha den centrala innebörd för Benjamin och hans texter som Ståhl hävdar – att de represen-

terar kulmineringen av ett kollektivt skrivande (s. 177), systematiskt destabiliserar idén om upphovsmannaskap (s. 134), eller att de sätter ”hela föreställningen om subjektiv erfarenhet i fråga” (s. 146) – blir för min del aldrig övertygande demonstrerat i relation till materialet. Den som kommer till Benjamins rustexter efter att ha bläddrat i hans enorma citatsamling *Das Passagen-Werk* slås snarare av hur väl de går att läsa, mycket tack vare att det hela tiden just finns ett subjekt närvarande som håller samman haschrusets vindlande bildmetamorfoser och lekfulla ordförvrängningar.

Men dessa invändningar ska inte överskugga avhandlingens många förtjänster. *Psykets laboratorium* är ett gediget bidrag till vår kunskap om det tyska sekelskiftets experimentella kultur och ett gott exempel på hur en tvärvetenskaplig metod kan användas för att belysa delar av en epok som annars skulle ha förblivit undanskymda. Därtill är det problem som avhandlingen identifierar inte bara intressant för de redan insatta. Alla som någon gång undrat över den egna erfarenhetens gränser kan läsa Ståhls arbete med behållning.

Fredrik Renard

**John Öwre, *The Edge of Perception. The Psychology of the Seen and the Unseen in the Works of William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge*,
Lund: Lund University, Centre for Languages and Literature, 2023, 256 s. (diss. Lund)**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24811>

Det är mycket glädjande att en forskare inom den anrika lundsiska traditionen av studier i anglistik nu vägat sig in i diskussionen om de engelska romantikerna Wordsworth och Coleridge. John Öwre har disputerat på avhandlingen *The Edge of Perception. The Psychology of the Seen and the Unseen in the Works of William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge*. Hans syfte är inte att fokusera texterna i sig, inte heller att se dem i kulturell eller sociopolitisk kontext, utan i fokus står perceptionen (*the sense perception*), ett grundläggande begrepp särskilt i Coleridges filosofi, där perceptionen relateras till